

مطالعه انتقادی انگاره سیاستی سند تحول دولت سیزدهم در بخش زنان و خانواده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۲

تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۰

معصومه آقائی *

چکیده

در طول چند دهه گذشته، اهمیت سیاست‌های جنسیتی و خانواده در سیاست‌گذاری عمومی، تصدیق فزاینده‌ای بوده که نشان‌دهنده درکی از تعامل پیچیده بین اقدامات دولت و ساختارهای خانواده است. سند تحول دولت ذیل مبحث مسائل اجتماعی بر نقش محوری دولت در شکل دادن به سیاست‌های جنسیتی و خانواده تأکید می‌کند و رابطه پیچیده بین سیاست‌های عمومی و زندگی خانوادگی را به رسمیت می‌شناسد. فهم انگاره‌ها و مضامین حاکم بر سند، منجر به درک مسیری خواهد شد که نهایتاً در جامعه پس از اجرای سیاست‌ها، شکل می‌گیرد. پژوهش حاضر با هدف استخراج این انگاره‌ها و با روش تحلیل مضمون انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد شش مضمون سازمان‌دهنده شامل بسترسازی رشد بانوان در تمام عرصه‌های اجتماعی، گسترش عدالت در تمام عرصه‌های حضور بانوان، توانمندسازی در تمام عرصه‌ها در مسیر دستیابی به الگوهای موفق، حمایت از مشارکت اجتماعی در تمام عرصه‌ها، حمایت از رشد اجتماعی در بستر خانواده و انتقال پیام عملی الگوی زن ایرانی به غرب و عدم تسلیم در برابر فرهنگ غربی در راستای مضمون فراگیر «حفظ ارزش و کرامت زن مسلمان ایرانی» بر سند حاکم است.

واژه‌های کلیدی: زن، خانواده، سند تحول دولت، تحلیل مضمون.

مقدمه

امروزه یکی از مهم‌ترین معیارها جهت سنجش درجه توسعه‌یافتگی یک کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که زنان در آن کشور دارا می‌باشند؛ زیرا برای تحقق توسعه اجتماعی، تسریع فرایند توسعه اقتصادی، حفظ محیط‌زیست و محقق شدن عدالت اجتماعی، چنانچه به زن به‌عنوان نیروی فعال و سازنده نگریسته شود، به‌طور قطع تأثیر بسیاری در روند توسعه پایدار و افزایش کمی و کیفی نیروی انسانی آن جامعه خواهد داشت. میزان و نحوه مشارکت همه اقشار مختلف در فعالیت‌های اقتصادی یکی از عوامل و شاخص‌های توسعه می‌باشد. با اینکه ضرورت و الزام اقتصادی اشتغال و مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی همواره در تاریخ پیشرفت و توسعه جوامع بشری مطرح بوده است؛ اما هنوز در بسیاری از کشورها میان مردان و زنان تعادل مطلوب و قابل قبولی در این زمینه و در فعالیت‌های مختلف ایجاد نشده است.

مسئله زن پس از انقلاب اسلامی به سبب نیاز تغییر رویکرد نسبت به دوران پهلوی و نیز لزوم پیاده‌سازی نگاه اسلامی در عرصه اجتماعی با چالش‌های فراوانی روبرو شد. تعیین حدود نقش‌پذیری زنان در عین حفظ ارکان خانواده و حفظ وظیفه همسری و مادری آنها، پرهیز از اختلاط و ایجاد فضای نامتعادل در حوزه اجتماعی، حفظ شئون اسلامی، ارتقا جایگاه اجتماعی، بروز توانمندی‌های زنان در حوزه‌های مختلف و تأمین امنیت حضور اجتماعی بانوان از سوی سازمان‌ها و نهادهای مسئول، از جمله مواردی است که همه ارکان جامعه را در بهبود شرایط درگیر ساخته است.

موضوعیت زن در اسناد بالادستی مدون شده پس از انقلاب در کنار معنایابی اهمیت خانواده و نقش زنان در حفظ آرامش اجتماعی، طی سه دهه گذشته به صورت جدی مورد توجه قرار گرفته که دو حوزه قابل تأمل است: نخست بهبود وضعیت عمومی زنان در جامعه به منظور ارتقاء جایگاه زن و افزایش زمینه فعالیت‌های آنان در عرصه‌های مختلف و دوم، تغییر وضعیت حوزه‌هایی که عقب‌افتادگی زنان در آن‌ها نیازمند تدابیر ویژه‌ای است، مانند استفاده از زنان در عرصه‌های مدیریتی و اجرایی. در کنار این دو وجه، تأکید بر ایجاد و حفظ زمینه‌های اجرای نقش‌های متفاوت از جمله نقش همسری و مادری که منجر به حفظ کیان خانواده می‌گردد، به دلیل اهمیت حفظ ثبات روانی جامعه، نیز مدنظر بوده است؛ اما چالش‌های فعلی جامعه در ایجاد فضای مطلوب مبتنی بر الگوی اسلامی و ایرانی برای زنان و نیز مسائل مبتلابه خانواده نشان می‌دهد در حوزه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی هنوز تا خط‌مشی‌گذاری مناسب، فاصله است که تغییر آن نیازمند مشارکت جدی سه قوه و نهادهای عمومی تأثیرگذار خواهد بود. در همین راستا، دولت به‌عنوان بزرگ‌ترین منبع اثرگذار در حوزه برنامه‌ریزی حوزه زنان، در سند تحول دولت با شناسایی چالش‌ها در این عرصه و عوامل ایجاد آن، برنامه‌های راهبردی را برای حل چالش‌ها ارائه داده است.

هدف از پژوهش حاضر، استخراج مضامین و انگاره‌های مبحث سوم این سند خواهد بود که در حوزه بانوان تدوین شده است، چراکه انگاره‌های حاکم بر اسناد پیشران در کشور، بر جهت‌دهی جامعه تأثیر قابل توجهی خواهند داشت.

پیشینه پژوهش

توجه به حقوق و مسائل زنان و خانواده همپای طرح اندیشه‌های فمینیستی، در ایران نیز همچون سایر کشورها، صاحبان اندیشه و قلم را به تألیف و تدوین

آثار مختلف با رویکرد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی واداشته است. ارزیابی انتقادی قوانین مصوب حوزه زن و خانواده مبتنی بر سیاست‌های برنامه‌های (برنامه توسعه) موضوعی است که تاکنون به‌طور مستقل، پژوهشی نسبت به آن صورت نگرفته است. آثار مرتبط با این حوزه در سه طیف طبقه‌بندی می‌شوند: ۱) آثاری که در بعضی مواقع نگاه انتقادی به مسأله داشته‌اند؛ طبیعی است که این آثار به فراخور موضوع مورد دغدغه، برخی از قوانین را نقد و بررسی کردند؛ ۲) آثاری که فقط به توصیف وضعیت زنان در ایران پرداخته‌اند؛ ۳) آثاری که به‌صورت مطالعه موردی وضعیت زن و خانواده را نسبت به یک متغیر خاص سنجیده و ارزیابی کرده‌اند.

کتاب «زنان در عرصه عمومی» نوشته محمد عبداللہی (۱۳۸۷)، مشارکت مدنی زنان در ایران را موضوع اصلی پژوهش خود قرار داده است. منظور وی از مشارکت مدنی، همکاری و عضویت زنان ایرانی در نهادهای مدنی غیر وابسته به دولت است. عبداللہی معتقد است مشارکت زنان نوعی کردار یا کنش عقلانی است که از یک‌سو معلول مجموعه به‌هم‌پیوسته از شرایط و عوامل جمعی و فردی در سطوح کلان، میانی و خرد است و از سوی دیگر پدیدآورنده و حیات‌بخش نهادهای مدنی و عامل اصلی توسعه کشور است. وی معتقد است شناخت علمی کم و کیف فعالیت مدنی زنان، می‌تواند ضمن آشکار ساختن موقعیت زنان در جامعه، نقش آنان را در فرایند توسعه کشور و مسیر آنان را در مقابله صحیح و خردمندانه با تبعیض‌ها و نابرابری‌های جنسیتی مشخص نماید. به نظر می‌رسد این پژوهش در مورد نسبت زن با خانواده و نسبت خانواده با دولت بی‌توجه بوده و فقط به حضور زن در نهادهای مدنی آن هم با تأکید بر عدم وابستگی آن به دولت پرداخته است. از سوی دیگر، با توجه به مالکیت تمام ابزارهای اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و سیاسی در دولت، عبداللہی نه‌تنها نقش دولت را در خانواده و امور زنان را ترسیم نکرده، بلکه تلاش کرده نقش حداقلی آن را

در سایه طرح اجتماعی مسأله در قالب نهادهای مدنی به حداقل برساند. کتاب «زنان در عرصه قانون‌گذاری» نوشته منوچهر نظری (۱۳۹۵) در پیشگفتار کتاب می‌نویسد مردان، تنها نقش‌آفرینان رویدادهای جامعه نیستند و نقش زنان در این صحنه‌ها بی‌بدیل و غیرقابل انکار است. محور اصلی کتاب مشارکت سیاسی زنان است. نویسنده در فصل ۴ به‌طور خاص به پیشینه حرکت سیاسی زنان در ایران اشاره می‌کند و حق رأی و حق انتخاب‌شوندگی زنان را مورد بحث قرار می‌دهد، بنابراین پیشینه این بحث را در ایران قبل و بعد از انقلاب بررسی می‌کند و در نهایت به زنانی که در عرصه قانون‌گذاری بعد از انقلاب حضور داشتند، اشاره می‌کند. توجه به ضرورت پردازش مسائل زن و خانواده در قالب یک سیاست کلان و مجزا، ضرورت تغییر نگاه انحصاری از حضور زنان در قانون‌گذاری به تبیین نیازها و آسیب‌های زنان و خانواده تحت عنوان قوانین این حوزه با هدف نهادینه کردن و عرفی سازی از مباحثی است که در این پژوهش مغفول باقی مانده است.

کتاب «مطالعه ابعاد جنسیتی برنامه‌های سوم و چهارم و بررسی میزان تحقق اهداف جنسیتی در برنامه سوم توسعه» (۱۳۸۷) نوشته سهیل صادقی فسایی و سمیرا کلهر، با توجه به شاخص‌های پنجگانه توسعه (انسانی، بهداشت، آموزش، اشتغال و تأمین اجتماعی) وضعیت زنان را در طول برنامه سوم و چهارم توسعه در ایران مورد مطالعه قرار داده‌اند. این در حالی است که نقش انکارناپذیر قدرت‌ها و دولت‌ها نه تنها در فرآیند تحقق توسعه بلکه در سوگیری مؤلفه‌های توسعه و به تبع آن سیاست‌های توسعه در این پژوهش مورد توجه جدی قرار نگرفته است. نویسندگان فقط به نرخ تحقق اهداف جنسیتی در برنامه سوم توسعه اکتفا کرده‌اند.

کتاب مجموعه مقالات «گزارش وضعیت اجتماعی زنان در ایران ۱۳۸۰-۱۳۹۰» (۱۳۹۴)، نوشته مجموعه نویسندگان، ابعاد متفاوت مسائل زنان را در سه سطح خرد، متوسط و کلان تشریح می‌کند. در سطح خرد به سیمای جمعیتی

زنان، وضعیت تحصیلات پایه و دانشگاهی زنان و آموزش در ایران و بهداشت و سلامت زنان پرداخته شده است. تحلیل اجتماعی وضعیت و تغییرات ازدواج و طلاق و نگرش زنان به هنجارهای خانوادگی و آگاهی‌های جنسیتی از مباحثی هستند که در سطح متوسط مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در نهایت در سطح کلان جایگاه زنان در نظام‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه تحلیل و توصیف شده است. خلأ این پژوهش، عدم توجه به ضرورت سیاست‌گذاری در حوزه زن و خانواده و صرفاً پرداختن به برخی متغیرهای این حوزه است. نویسندگان طرح ابعاد متفاوت مسائل زنان در سطح کلان را صرفاً به جایگاه زنان در نظام‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تقلیل داده است. در حالی که سطح کلان، مستلزم سیاست‌گذاری کلانی است که زن در دو فضای جمعی اول و دوم یعنی خانواده و اجتماع تصور کند.

کتاب «کار زنان در حقوق ایران و حقوق بین‌الملل» (۱۳۸۱)، نوشته سید محمدرضا علویون، ضمن ارائه داده‌های آماری در مورد اشتغال زنان در دهه ۷۰ به موانع اشتغال آنان در ایران پرداخته است. تاریخچه اشتغال زنان و قانون‌گذاری درباره آن در ایران، اصول حاکم بر اشتغال زنان، حمایت‌های شغلی از اشتغال زنان، محورهای دیگر بحث سید محمدرضا علویون است که به شیوه‌های تطبیقی در حقوق ایران و حقوق بین‌المللی کار مورد کاوش علمی قرار گرفته است. شاید بتوان گفت که نویسنده اشتغال را به‌عنوان یک امر مستقل که به‌طور ضروری پیامدهای متعین و مشخصی دارد، لحاظ کرده است. اشتغال در کنار ضرورت‌های آموزشی و اقتصادی، مبانی فرهنگی، قومی و سستی را نیز درگیر بحث می‌سازد. نگاه به موضوع اشتغال زنان از زاویه این ضرورت‌ها و توصیف چرایی و چگونگی نقش دولت در آن‌ها، در این پژوهش چندان مورد اقبال قرار نگرفته است.

مقاله «تعامل دولت و خانواده» (۱۳۹۰)، نوشته فریبا عباسوند، در صدد تبیین لزوم مداخله دولت در امور مرتبط با خانواده است. نویسنده در این مقاله ضمن توجه و تشریح ماهیت دوسویه خانواده، الگوی ارتباطی خانواده با حکومت را با لحاظ ظرفیت‌ها و عاملیت خانواده در ایجاد سرمایه اجتماعی، هنجارسازی در فضای عمومی، افزایش مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی و اصلاح سوگیری‌های حکومتی در ابعاد مختلف ارائه می‌کند. وی معتقد است مداخله‌گری حکومت به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم می‌تواند با اقتداربخشی به خانواده، حمایت از والدگری و همسری، بازتعریف شاخص‌های رشد درباره خانواده، تقویت ویژگی‌های مثبت قومی در پاسداشت خانواده و لزوم همگرایی نهادی در قبال خانواده می‌تواند به کارآمدی خانواده در ایران کمک برساند. به نظر می‌رسد که خلط مفهومی حکومت به جای دولت در این مقاله صورت گرفته است. چراکه حکومت ایران نگاه غیرانضمامی و همگرا و حمایت از والدگری و همسری و سایر مباحث مرتبط را در چارچوب قانون اساسی به رسمیت شناخته و دولت‌ها را ملزم به عملیاتی کردن اصول قانون اساسی می‌سازد، مشکل اصلی در جابجایی دولت‌ها و تغییر نگرش‌های سیاسی دولت به مسئله زن و خانواده است که فرازوفروود این امر اجتماعی را فراهم می‌سازد.

مقاله «تحلیل گفتمان سه برنامه توسعه با رویکردی به مسائل زنان و خانواده» (۱۳۹۱)، نوشته محمدتقی کرمی قهی، برنامه توسعه سوم و چهارم را به گفتمان اصلاح‌طلب و برنامه توسعه پنجم را به گفتمان اصولگرا نسبت داده است. وی معتقد است نگرش و اولویت‌های سیاسی هر یک از این گفتمان‌ها بر نوع طرح و بحث اولویت‌ها و نیازهای زنان و خانواده در سه برنامه یاد شده عمیقاً تأثیرگذار بوده است، کرمی قهی معتقد است گفتمان اصلاح‌طلب بر نشانه‌های اصلاحات، توسعه سیاسی و جامعه مدنی تأکید دارد در حالی که گفتمان اصولگرا بر نشانه‌هایی

چون قانون اساسی، توسعه اقتصادی، عدالت، ارزش‌های دینی و اخلاقی و استقلال تأکید دارد. لذا گفتمان اصلاح‌طلب در حوزه مربوط به توسعه جنسیتی تلفیقی از رویکردهای توانمندسازی و جنسیت و توسعه را نمایندگی می‌کند، اما گفتمان اصولگرا با نگاهی انتقادی به رویکردهای عمده در نظریات توسعه، تلاش در جهت نظریه‌پردازی در حوزه مسائل زنان و خانواده با رویکرد خانواده‌گرایی دارد. جریان سریان سیاست‌های برنامه‌های توسعه به حوزه تقنین و میزان حضور قدرت در تقنین و تحقق سیاست‌ها از مباحثی هستند که در این مقاله مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. همچنین به نظر می‌رسد نسبت وضعیت متعین و محقق جامعه در حوزه زنان و خانواده با سیاست‌های برنامه‌های توسعه نیز از مؤلفه‌های دیگری هستند که نویسنده ضرورتی برای طرح آن‌ها احساس نکرده است.

رویکرد نظری

در سنت استفاده از روش کیفی، مرور بخش نظری به‌منظور ایجاد پیش‌زمینه و ایجاد حساسیت نظری به جهت یافتن مفاهیم در موضوع پژوهش صورت می‌گیرد. در موضوع زنان، رویکرد زن شرقی به‌عنوان زن منفعل و زن غربی به‌عنوان زن خانواده‌گریز که رشد خود را در برابر محض با مردان تعریف می‌کند، به دلیل ارائه الگوهای چالش برانگیز همواره با نقد جدی روبرو بوده و نتوانسته نیاز زن جامعه مسلمان ایرانی را پاسخ دهد. رهبر انقلاب طی ۴ دهه گذشته با ارائه ویژگی‌های زنان در مثنوی اسلامی، افق جدیدی را بر نظریه زنان باز کرده‌اند که در حال حاضر با عنوان الگوی سوم از آن یاد می‌شود. به جهت بررسی سند تحول دولت که بر اساس اهداف ذکر شده منطبق بر گفتمان انقلاب اسلامی از مسأله زن تدوین شده، بازخوانی ویژگی‌ها و نقش ماندگار و مؤثر زن در جامعه و تاریخ از منظر رهبر

معظم انقلاب اسلامی به جهت هدایت نظری استفاده می‌شود. مجموع نکات ایشان پیرامون مسأله زن در سه بخش به شرح زیر است:

بخش اول: ویژگی‌های مکسوبه زنان

جدول ۱- تلخیص سخنان رهبر انقلاب بر اساس ویژگی‌های زنان

بخش	موضوع	توضیحات	تاریخ
معرفتی و معنوی	پیشرفت علمی و فقهی زنان	زنان مسلمان در زمینه‌های علمی و فقهی به مراتب بالا می‌رسند و این امر مایه افتخار نظام اسلامی است	۱۳۳۷/۷/۲۰
	پیشروی در معنویت و تقرب به خدا	زنان، جزو پیشگامان حرکت معنوی انسان به‌سوی پیشرفت‌ها هستند و در این زمینه با مردان دوش‌به‌دوش حرکت می‌کنند	۱۳۷۹/۶/۳۰
	ارزش‌گذاری اسلام به کرامت زن بودن	اسلام به اصالت زن بودن، ارزش می‌دهد و تشبیه به مردان یا زنان را ارزش نمی‌داند	۱۳۸۶/۴/۱۳
سیاسی - اجتماعی	حق بیعت زنان	در اسلام، بیعت زن با پیامبر به رسمیت شناخته‌شده و زن‌ها هم در قبول حکومت و نظم اجتماعی و سیاسی شرکت می‌کنند	۱۳۷۹/۶/۳۰
	برابری در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی	مردان و زنان هر دو در حفظ نظام اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر سهیم و شریک هستند	۱۳۸۶/۴/۱۳
	سهیم بودن در مسئولیت اداره جامعه	زنان و مردان هر دو مسئول اداره جامعه اسلامی و پیشرفت آن هستند و در فعالیت‌های اقتصادی و سازندگی تفاوتی ندارند	۱۳۷۵/۱۲/۲۰
اقتصادی	حق مالکیت و استقلال اقتصادی زنان	زنان در اسلام مالک ثروت خود هستند و استقلال اقتصادی دارند، بدون توجه به رضایت شوهر یا پدر	۱۳۷۵/۱۲/۲۰
نقش خانوادگی	حق انتخاب همسر	زنان در انتخاب همسر آزاد هستند و هیچ‌کس نمی‌تواند چیزی را به آنها تحمیل کند	۱۳۷۵/۱۲/۲۰
	نقش مؤثر در اداره خانواده	زن به‌عنوان عنصر اصلی تشکیل خانواده محسوب می‌شود و آرامش فضای خانواده به برکت وجود زن است	۱۳۷۱/۹/۲۵
	نقش مهم در تربیت فرزندان	زنان در تربیت فرزندان، نقش محوری دارند و این نقش با فعالیت‌های دیگر مانند درس خواندن و کار کردن منافاتی ندارد	۱۳۷۵/۱۲/۲۰
	شراکت با همسر در خانواده و نفی تابع مرد بودن	زن و مرد در خانواده، شریک و رفیق هستند و هر کلام باید در مواقع مختلف کوتاه بیاید تا زندگی مشترک به‌خوبی پیش رود	۱۳۷۷/۱/۱۹
	برابری حقوق و تعادل میان زن و مرد	در خانواده، حقوق زن و مرد عادلانه و متوازن است و اسلام به این توازن توجه دارد	۱۳۷۶/۷/۳۰

بخش دوم: بیان وظایف و تکلیف زنان برای نقش و شأن اصیل خود

جدول ۲- تلخیص سخنان رهبر انقلاب بر اساس وظایف زنان

موضوع	نقل قول	تاریخ
انس با قرآن و اثر آن در تربیت فرزند و جامعه	«اگر زن‌ها با قرآن مانوس بشوند، بسیاری از مشکلات جامعه حل خواهد شد؛ چون انسان‌های نسل بعد در دامن زن پرورش پیدا می‌کند و زن آشنای با قرآن و مانوس با قرآن و متفاهم با مفاهیم قرآن، خیلی می‌تواند در تربیت فرزند تأثیراتی داشته باشد و امیدواریم ان‌شاءالله به برکت این حرکت عظیم شماها، فردای جامعه‌ی ما به‌مراتب از امروز قرآنی‌تر باشد»	۱۳۸۷/۲۸
لزوم بازنویسی، بازگویی و بازبینی نظر اسلام درباره ارزش و کرامت زن	«[زن] شمع جمع افراد خانواده است؛ مایه‌ی انس و سکینه و آرامش است... بنابراین حقیقتاً باید در زمینه‌ی ارزش و کرامت زن در نظر اسلام، بازنویسی و بازگویی و بازبینی کرد»	۱۳۸۴/۵/۰۵
ترویج لزوم رشد معنوی و اخلاقی زنان - خودسازی معنوی	«چند نکته‌ی اساسی را که باید مورد توجه باشد، عرض می‌کنم: اولاً فکر رشد زنان از لحاظ معنوی و اخلاقی، بایستی یک فکر رایج در میان خود زنان باشد»	۱۳۶۷/۳۰
اصلاح قوانین بر اساس حقوق زن و مرد	«جامعه، هم از لحاظ قانونی و هم از لحاظ اخلاقی، باید با کسانی که تعالی به زن را حق خودشان می‌دانند، برخورد سخت بکند؛ قانون هم باید در این زمینه مجازات‌های سختی پیش‌بینی کند... اما به‌رحال، هرگونه ستم و هرگونه تعالی جسمانی‌ای نسبت به زن، باید با برخورد بسیار سختی مواجه شود تا در این زمینه جامعه‌ی اسلامی ما به آن سطحی که اسلام خواسته است، برسد... بعضی از قوانین در برخورد با زن و با مرد احتیاج به اصلاح دارد، باید کسانی که اهل این کارها هستند بررسی کنند و آن قوانین را درست کنند»	۱۳۶۷/۳۰
تأمین پشتوانه‌های قانونی و تضمین‌های قانونی و اجرایی برای تحقق نظر اسلام در خصوص خانواده	«نظر اسلام در باب خانواده و جایگاه زن در خانواده، نظر خیلی روشنی است... ولی در عین حال تحقق خواسته اسلام در خانواده، یک امری است که با این بیانات تمام نمی‌شود، حل نمی‌شود؛ احتیاج به پشتوانه‌ی قانونی، پشتوانه‌ی اجرایی و ضمانت اجرایی دارد؛ و این کار باید انجام بگیرد... البته این جور نیست که ما فکر کنیم غربی‌ها در این زمینه از ما جلو هستند؛ بله آمارهای زیادی داریم... ما به آن‌ها که نگاه نمی‌کنیم، آن‌ها که الگوی ما نیستند. ما در محیط خانواده کمبودهای زیادی داریم؛ احتیاج دارد به پشتوانه‌ی قانونی، به تضمین قانونی، به تضمین اجرایی؛ و این باید تحقق پیدا کند. این مسأله از جمله‌ی عرصه‌ها و میدان‌هایی است که در داخل کشور در این زمینه کم‌کار شده و باید کار شود»	۱۳۹۰/۱۲/۰۱
الگو قرار دادن عناصر معرفتی و اخلاقی و معنوی و سیاسی - اجتماعی در وجود حضرت زهرا <small>علیها السلام</small>	«شما ببینید امروز نسل جوان شما - چه دخترهایتان، چه پسرهایتان - و جامعه شما از خلأ کدام معرفت رنج می‌برند و آسیب می‌بینند؛ از کمبود کدام عنصر سازنده‌ی اخلاقی رنج می‌برند، آن عنصر اخلاقی را در وجود فاطمه‌ی زهرا <small>علیها السلام</small> و در فضایل آن بزرگوار و این وجودهای مقدس پیدا کنید و به زبان شعر - که	۱۳۸۳/۵/۱۷

موضوع	نقل قول	تاریخ
برای رفع آسیب‌های موجود	زبان هنر - آن را القا و بیان کنید. ببینید ما در زندگی سیاسی و اجتماعی مان به کدام درس اهل بیت احتیاج داریم، آن را از زندگی این بزرگواران و این بزرگوار به‌خصوص استخراج کنید و با زبان شعر بیان کنید؛ این‌ها لازم و مهم است»	
استفاده خردمندانه عقلایی از تجربیات دیگران و نفی تقلید جاهلانه از دیگران	«برای ما، روش را احکام اسلام معین می‌کند. هر روش خردمندانه عقلایی را هم اسلام می‌پسندد و قبول دارد. اگر تجربه‌ای در جایی باشد، مورد قبول است؛ اما تقلید نه. استفاده‌ی خردمندانه از تجربیات دیگران درست؛ اما تقلید، غلط. لذا امروز کسانی که برای حقوق زن و برای رشد و شکوفایی استعدادهای زنان در کشور ما تلاش می‌کنند - که البته هم باید این تلاش انجام بگیرد - باید بدانند چه هدفی را دنبال می‌کنند و چه شعارهایی را باید مطرح نمایند.»	۱۳۷۶/۷/۳۰
کسب علم و تخصص در رشته‌های مختلف و آگاهی و کسب معلومات و معارف	«خانم‌ها موظف‌اند که انواع و اقسام رشته‌های تخصصی پزشکی - مثل قلب و داخلی و اعصاب و... را دنبال کنند. این، فریضه است. امروز این تکلیف برای زن‌ها، بیش‌تر از مردهاست؛ اگرچه در جامعه‌ی ما، آموزش رشته‌های مختلف علوم که برای ساختن این جامعه لازم می‌باشد، برای همه فریضه است. آن کسانی که بتوانند حقیقتاً امروز از آن روزهایی است که کسب علم فریضه‌ی شرعی است؛ علاوه بر این که فریضه‌ی اجتماعی هم است»	۱۳۶۸/۱۰/۲۶

بخش سوم: وظایف خطیر زنان در مقابله با فرهنگ غرب

جدول ۳- تلیخیص سخنان رهبر انقلاب بر اساس وظیفه زنان در مقابله با غرب

موضوع	نقل قول	تاریخ
شناسایی شأن اسلامی زن و دفاع از آن	بانوان باید بدانند که خدا، قرآن و اسلام، درباره‌ی آن‌ها چه قضاوتی دارند و از آنچه که اسلام فرموده و خواسته، دفاع کنند و بخواهند	۱۳۷۵/۱۲/۲۰
عدم تسلیم در برابر اغوای فرهنگ غرب در موضوع نگاه ابزاری به زن	زن مسلمان به مجاهدت خود برای رها شدن از دام‌های فرهنگ غرب ادامه دهد و تسلیم اغوای آنان نشود	۱۳۶۸/۸/۰۳
انتقال و تفهیم پیام عملی زنان ایران به جامعه بانوان دنیا در خصوص عدم تلازم تحصیل با رعایت موازین اخلاقی	زنان ایران باید به زنان دنیا عملاً تفهیم کنند که علم به معنای بی‌بندوباری نیست و لازمه تحصیل علم، بی‌قیدی نسبت به موازین اخلاقی نیست	۱۳۶۸/۱۰/۲۶
زدودن باورهای فرهنگ غلط غربی در موضوع حجاب و مد و مصرف‌گرایی	باور غلطی که فرهنگ غربی در ذهن زن ایرانی وارد کرده است باید زدوده شود و این نمی‌شود مگر با ارائه بحث‌ها و کارهای اسلامی	۱۳۶۹/۱۰/۱۶ ۱۳۷۱/۹/۲۵
انتخاب موضع فعال نسبت به موضوع زن، حقوق بشر و آزادی و	باید کسانی که در زمینه‌ی زن، حقوق بشر و آزادی حرف می‌زنند، خود را با نقطه نظرهای غربی‌ها نزدیک و آشنا نکنند بلکه نظرات اسلامی را	۱۳۷۶/۲/۱۷

موضوع	نقل قول	تاریخ
عدم انفعال	مطرح کنند	
لزوم به چالش کشیدن غرب درباره حقوق زن و حفظ کرامت او	جهان غرب باید در برابر افکار عمومی جهان پاسخگو باشد درباره حقوق زن و حفظ کرامت او	۱۳۸۲/۱۱/۰۸
ایستادگی مجدانه در برابر منطق هوچیگرانه غرب در تحقیر زن	باید جایگاه زن را تعریف کرد و در مقابل منطق هوچیگرانه غربی به چید ایستاد	۱۳۹۰/۳/۰۱
روحیه تهاجمی در مقابله با زورگویان بین‌المللی در موضوعات مختلف از جمله حجاب	روحیه تهاجمی در مقابله با زورگویان بین‌المللی لازم است و نقاط ضعفشان باید با حالت تهاجمی گفته شود	۱۳۸۷/۶/۰۲
طلبکاری از غرب در موضوع زن	ما از دنیای غرب که زن را تحقیر کردند، طلبکاریم و باید دیدگاه‌های اسلامی را در این خصوص ارائه کنیم	۱۳۷۰/۱۰/۰۴
درک کامل و دقیق دیدگاه اسلام در موضوع زن و تصحیح نظرات باطل فرهنگ غربی در این خصوص	جامعه‌ی بشری هنگامی خواهد توانست نسبت به مسأله‌ی زن سلامت و کمال مطلوب خود را پیدا کند که دیدگاه‌های اسلام را درک کند و ارائه دهد	۱۳۶۸/۱۰/۲۶

بر اساس آنچه در سخنان رهبر انقلاب بررسی شد، زن در عرصه خانواده و اجتماع بر اساس توانمندی‌های خود حق ظهور و بروز دارد و با حفظ شئون دینی می‌تواند تا حد امکان رشد نماید. از این‌رو در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، دینی و... جامعه اسلامی موظف است تا مسیر تعالی و رشد آحاد جامعه از جمله زنان را فراهم نموده و از این‌رو تطبیق برنامه دولت در راستای تحول ارکان مهم جامعه باید با این موارد همراه و بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی، تنظیم گردد.

روش‌شناسی پژوهش

یکی از روش‌های ساده و کارآمد تحلیل کیفی، تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های

پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. مضمون، ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است. (ایمان، ۱۳۹۴)

با توجه به تنوع روش‌های به‌کار رفته در تحلیل مضمون و تنوع دیدگاه صاحب‌نظران، عناوین و طبقه‌بندی‌های متفاوتی برای مضامین وجود دارد. برخی پژوهشگران، مضامین را به لحاظ ماهیت و برخی دیگر به لحاظ جایگاه و سلسله‌مراتب آن‌ها در تحلیل مضمون، دسته‌بندی کرده‌اند. یکی از مباحث طبقه‌بندی عبارت است از جایگاه مضمون در شبکه مضامین که مضمون را به فراگیر، سازمان دهنده و پایه دسته‌بندی می‌نماید.

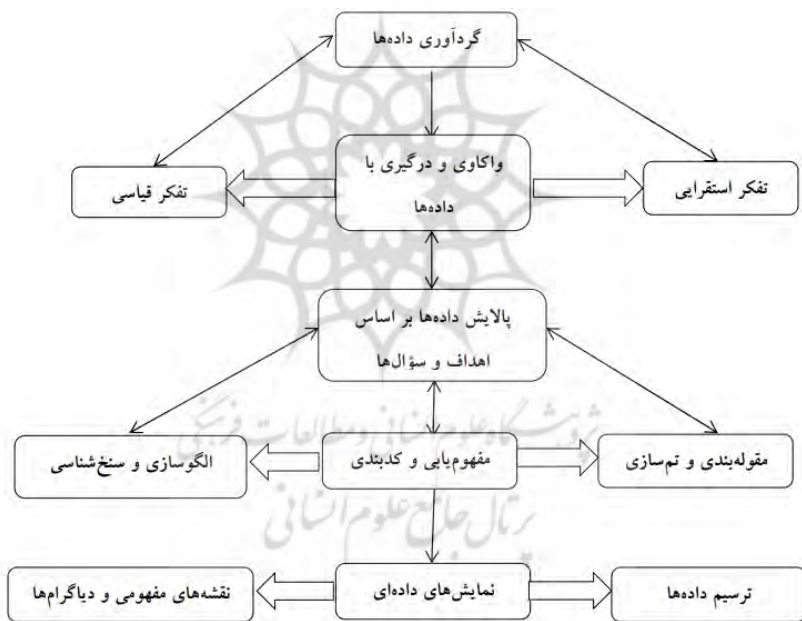
فرایند گام‌به‌گام پژوهش در تحلیل مضمون

فرایند کامل تحلیل مضمون را می‌توان به سه مرحله کلان تقسیم نمود:
الف) تجزیه و توصیف متن؛ ب) تشریح و تفسیر متن؛ ج) ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن.

در حالی که همه این مراحل با تفسیر و تحلیل همراه است؛ اما در هر مرحله از تحلیل، سطح بالاتری از انتزاع به دست می‌آید. نکته قابل توجه این است که این فرایند، فرایندی خطی نیست؛ زیرا تحلیل مضمون، مستلزم فرایندی رفت و برگشتی در کل مجموعه داده‌ها است. (فیلیک، ۱۳۹۴)

تصمیم‌گیری درباره نحوه گروه‌بندی مضامین، بر اساس محتوا و در صورت لزوم بر اساس مبانی نظری صورت می‌گیرد. پس از ایجاد شبکه‌های مضامین، پژوهشگر باید مجدداً به متن اصلی، مراجعه و آن را به کمک این شبکه‌ها تفسیر کند. در آخرین گام، استنتاج‌های همه شبکه‌ها، همراه با نظریه‌های مرتبط با آن‌ها، به‌طور خلاصه، برای تبیین مضامین، مفاهیم، الگوها و ساختارهای برجسته

به دست آمده از متن استفاده می‌شود. هدف از این کار، بررسی مجدد سؤالات تحقیق و علایق نظری نهفته در آنها است تا با بحث و بررسی عمیق الگوهای به دست آمده از تشریح متن، به اهداف اصلی تحقیق پاسخ داده شود. در بخش پایانی نیز، یافته‌های برخاسته از متن، در قالب گزارشی ارائه و تفسیر می‌شوند. در اینجا می‌توان از داده‌های نظری موجود برای بررسی نتایج تحقیق و یا مقایسه با آن سود برد و این می‌تواند به عنوان نوعی گذر به منطق قیاسی در بخش گزارش تحقیق در نظر گرفته شود. بخش‌هایی از متون مورد مطالعه نیز می‌توانند برای مستند کردن یافته‌های تحقیقی مورد استفاده قرار گیرند. (محمدپور، ۱۳۹۲)

نمودار ۱- فرآیند عمومی تحلیل مضمون

بنابراین در نگاهی کلی به روند پژوهش، پس از استخراج داده‌های از متون اصلی، این داده‌ها طبقه‌بندی می‌شود. سپس با استفاده از روش تحلیل مضمون، مضمون‌های پایه‌ای از متون اصلی و در قالب شناسه‌هایی سازمان‌دهی شده و مضمون‌های پایه‌ای،

استخراج می‌شود. در حقیقت هر یک از داده‌ها حاوی مضمونی است که با استخراج مضمون‌های پایه‌ای و با خواندن آنان، متن داده‌ها به ذهن متبادر می‌شود. در این مرحله از تحلیل مضمونی سعی می‌شود با سازمان‌دهی دوباره مضمون‌های اولیه یا همان مضمون‌های پایه‌ای به مضمون‌های انتزاعی تری دست‌یابیم که ما را به مضمون‌های اصلی‌تر، فراگیرتر و مرکزی‌تر رهنمون سازد. پس از این مرحله مضمون‌های سازمان‌دهنده و مضمون‌های فراگیر استخراج و شناسایی می‌شود که نشانگر وضعیت مضامین کلی سند تحول در بحث سوم هستند. در نهایت سعی شده است مبتنی بر یافته‌های پژوهش، پیشنهادهایی در خصوص اجرایی نمودن نتایج و نظریات تحقیق ارائه گردد.

جامعه آماری و نمونه پژوهش

مبحث سوم سند با عنوان بانوان، طبق نظر کارشناسان نویسنده، ۵ چالش را عنوان کرده و با برشمردن عوامل ایجاد چالش، راهبردهایی را برای حل چالش‌ها ارائه داده است:

جدول ۴- تلخیص مبحث سوم سند تحول دولت

چالش	عامل	راهبرد	اقدامات
چالش ۱: عدم توازن نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان	عامل ۱: ضعف در منزلت اجتماعی و ارزشمندی نقش‌های خانوادگی بانوان	راهبرد ۱: بسط گفتمانی مرجعیت علمی و اجتماعی بانوان	الگوسازی از زنان موفق در گفتمان الگوی سوم و حمایت از حضور آنان در میدان‌های کنشگری ملی و بین‌المللی، برگزاری رویدادهای محلی و منطقه‌ای با محوریت مساجد و مدارس، حمایت از راهاندازی دوره‌های تحصیلات تکمیلی و مراکز تخصصی مرتبط با نیازهای بانوان
اجتماعی بانوان خانوادگی و	عامل ۲: ضعف در توانمندی‌های فردی و اجتماعی بانوان	راهبرد ۱: توسعه سازوکارهای توانمندسازی بانوان	طراحی برنامه‌ها برای استعدادیابی و هویت‌سازی، مهارت‌افزایی و افزایش اعتمادبه‌نفس دختران و بانوان، الگوسازی از دختران پیش‌تاز و ایجاد زنجیره‌های خلق شخصیت حمایت و تسهیل فعالیت نهادهای مردمی فعال در حوزه توانمندسازی
چالش ۲: رعایت ناکافی حقوق زنان	عامل ۱: هجمه رسانه‌ای و	راهبرد ۱: جریان‌سازی	حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی و رسانه‌ای برای معرفی الگوی زن انقلاب اسلامی و اصلاح روندهای تبعیض‌آمیز،

چالش	عامل	راهبرد	اقدامات
و نارضایتی نسبی بانوان	سیاست‌زدگی مسائل بانوان	فعالانه با مسائل بانوان	مطالبه اصلاح روندهای تبعیض‌آمیز در سطح بین‌الملل، تقویت تعاملات نهادها و چهره‌های فعال بانوان
	عامل ۲: یکسان و یک سو به‌نگری در قوانین و مقررات	راهبرد ۱: متناسب‌سازی قوانین و مقررات	پیشنهاد اصلاح برخی مفاد قانونی مرتبط با نهاد خانواده، آموزش بانوان برای آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های قانونی، برگزاری برنامه‌های تعاملی برای شناسایی و حل مسائل بانوان
چالش ۳: ضعف مشارکت بانوان در پیشرفت کشور	عامل ۱: ضعف در جهت‌دهی و میدان‌سازی	راهبرد ۱: زمینه‌سازی برای حضور مؤثر بانوان در عرصه‌های مزیت‌دار	معرفی عرصه‌های مزیت‌دار و تولید محصولات فرهنگ‌ساز، حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی برای معرفی عرصه‌های مزیت‌دار حضور بانوان، کمک به شکل‌گیری و توسعه شبکه‌های مردمی و حلقه‌های میانی پیشران زنان
چالش ۴: گسترش برخی آسیب‌های اجتماعی مرتبط با بانوان	عامل ۱: حمایت‌های ناکافی از بانوان در معرض آسیب	راهبرد ۱: متناسب‌سازی زیرساخت‌های حمایتی از بانوان	تسهیل سازوکارهای عرضه خدمات بیمه‌ای مشاوره‌ای و مددکاری اجتماعی، اجرایی‌سازی بیمه تأمین اجتماعی زنان خانه‌دار، اولویت‌دهی به بانوان در برنامه‌های توسعه اشتغال‌های خانگی، بازنگری ضوابط اشتغال و مناسب‌سازی محیط اشتغال
	عامل ۲: کاهش نشاط اجتماعی در میان بانوان	راهبرد ۱: تقویت زیرساخت‌های عمومی مرتبط با حوزه نشاط بانوان	ایجاد و گسترش امکانات ورزشی تفریحی فرهنگی و هنری برای بانوان با رویکرد خانواده محور، تقویت و به‌روزرسانی شیوه‌های خلاقانه نشاط بانوان
		راهبرد ۲: افزایش سلامت جسمی و روانی بانوان	اجرای برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی در زمینه سلامت جسمی و روانی بانوان با اولویت اقشار خاص و زنان سرپرست خانوار
چالش ۵: ضعف ساختار حکمرانی در حوزه بانوان	عامل ۱: ناکارآمدی ساختارهای دولتی مسئول در حوزه بانوان	راهبرد ۱: بازسازی ساختاری و کارکردی دولت در حوزه بانوان	بازتعریف مأموریت و ساختار معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، ایجاد نظام رصد و دیده‌بانی و تدوین اطلس ملی وضعیت بانوان و خانواده

پژوهش حاضر، با هدف تحلیل و بررسی مبحث سوم، با روش تحلیل مضمون درصدد است تا جهت‌گیری کلی متن، رویکرد غالب و مؤلفه‌های اصلی را استخراج نماید.

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از تحلیل مضمون در جدول زیر آمده است؛ گزاره‌های سیاستی شاهد؛ شامل نمونه‌هایی است که مضمون‌های پایه از آن‌ها استخراج شده و به‌عنوان مثال آورده شده‌اند. در ادامه، مضمون‌های پایه (۲۴ مضمون) ترکیب و تلخیص شده و شش مضمون سازمان‌دهنده را می‌سازند. در ادامه این بخش ارتباط مضمون‌های پایه و مضمون‌های سازمان‌دهنده مورد بحث قرار گرفته‌اند.

جدول ۱ - مضامین استخراج شده از سند

مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه	شواهد سیاستی
بسترسازی رشد بانوان در تمام عرصه‌های اجتماعی	بسترسازی فرهنگی	از طریق برگزاری رویدادهای ملی و بین‌المللی و تولید محصولات فرهنگ‌ساز با اولویت بازی‌های دیجیتال، پویانمایی واقعیت‌گسترده مستند، فیلم داستانی و توسعه پارک‌های آموزشی کودکان و نوجوانان و همکاری سازمان صداوسیما، سازمان تبلیغات اسلامی شهرداری‌ها و سایر نهادهای فرهنگی تبلیغی و رسانه‌ای/ برگزاری رویدادهای محلی و منطقه‌ای/ شکل‌دهی زنجیره‌های خلق شخصیت در صنایع فرهنگی
	بسترسازی آموزشی و علمی	حمایت از راه‌اندازی دوره‌های تحصیلات تکمیلی و توسعه مراکز تخصصی و مطالعات مرتبط با نیازهای بانوان و خانواده‌نشریات تخصصی/ تدوین محتواهای مناسب اصلاح کتب درسی و به‌کارگیری ابزارهای نوین آموزشی
	بسترسازی حضور اجتماعی	معرفی عرصه‌های مزیت‌دار حضور بانوان نظیر آموزش، تربیت مشاوره، سلامت محیط‌زیست، معماری هنر، ادبیات، صنایع فرهنگی و ورزش متناسب با ویژگی‌های بانوان
	بسترسازی رسانه‌ای و فرهنگی	حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی و رسانه‌ای برای معرفی عرصه‌های مزیت‌دار حضور بانوان نظیر آموزش، تربیت مشاوره، سلامت محیط‌زیست، معماری هنر، ادبیات، صنایع فرهنگی و ورزش متناسب با ویژگی‌های بانوان
	بسترسازی رشد اجتماعی	طراحی برنامه‌ها و سازوکارهای لازم برای استعدادیابی بانوان پیش‌تاز در عرصه‌های مختلف همسو با رویکرد هویت‌سازی مبتنی بر شاخص‌های تربیتی الگوی سوم
	بسترسازی قانونی	نظارت دقیق بر حسن اجرای قوانین مرتبط/ رسیدگی فوری و دقیق به گزارش‌های مردمی ارسالی به درگاه گزارش‌دهی مردمی در خصوص

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	شواهد سیاستی
		مطالبات زنان
	بستر سازی مذهبی	با محوریت مساجد، مدارس، هیأت‌های مذهبی و سایر نهادهای مردمی با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی
گسترش عدالت در تمام عرصه‌های حضور بانوان	ایجاد فرصت‌های برابر/ حمایت از اقشار آسیب‌پذیر	اولویت بانوان تحت پوشش نهادهای حمایتی با همکاری کمیته امداد امام خمینی، سازمان بهزیستی و سایر نهادهای حمایتی/ اولویت‌دهی به بانوان به‌ویژه اقشار خاص و زنان سرپرست خانوار
	افزایش خدمات اجتماعی و فرهنگی	ایجاد و گسترش عادلانه امکانات ورزشی تفریحی فرهنگی و هنری برای بانوان/ تقویت، گسترش و به‌روزرسانی شیوه‌های خلاقانه نشاط بانوان نظیر برگزاری سفرهای طبیعت‌گردی
توانمندسازی در تمام عرصه‌ها در مسیر دستیابی به الگوهای موفق	ارتقا توانمندی روانی/ ارتقا شاخص‌های سلامت	مهارت‌افزایی دختران و بانوان در حوزه‌های خود فعال‌سازی و خودارزیابی و افزایش شناخت نسبت به خود و اعتمادبه‌نفس و تکیه بر توانایی‌ها/ اجرای برنامه‌های آموزشی اطلاع‌رسانی و سنجش شاخص‌های سلامت جسمی و روانی بانوان
	تأمین امنیت اجتماعی	تسهیل سازوکارهای عرضه خدمات بیمه‌ای مشاوره‌ای و مددکاری اجتماعی در حوزه بانوان/ اجرایی‌سازی بیمه تأمین اجتماعی زنان خانه‌دار
	معرفی و ترویج الگوهای موفق	الگو سازی از زنان موفق فعال در گفتمان الگوی سوم/ الگو سازی و شخصیت‌سازی از دختران پیش‌تاز مبتنی بر شاخص‌های تربیتی الگوی سوم/ شکل‌دهی زنجیره‌های خلق شخصیت در صنایع فرهنگی
	توانمندسازی اقتصادی	برنامه‌های توسعه اشتغال‌های خانگی و خانوادگی
	توانمندسازی فرهنگی و مذهبی	جهت‌دهی حمایت و تسهیل فعالیت نهادهای مردمی فعال در حوزه توانمندسازی بانوان با اولویت مساجد و هیئت مذهبی با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی و شهرداری‌ها
	توانمندسازی حقوقی	تدوین محتوای مناسب و آموزش بانوان برای آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های قانونی موجود در موضوع حمایت از بانوان در چارچوب گفتمان الگوی سوم حضور بانوان و تحکیم نهاد خانواده
	حمایت از مشارکت اجتماعی در تمام عرصه‌ها	بهبود و افزایش مشارکت اجتماعی
	تغییر ساختار مشارکت بانوان	بازتعریف مأموریت و ساختار معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری به‌عنوان یک نهاد فرابخشی تسهیل‌گر/ بازمهندسی الگوی تقسیم‌کار ملی و وظایف واحدهای مرتبط با حوزه بانوان در سطح دستگاه‌های دولتی/ تقویت سازوکارهای هماهنگی و هم‌افزایی مشاوران

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	شواهد سیاستی
		بانوان در سطوح مختلف
حمایت از رشد اجتماعی در بستر خانواده	حمایت از خانواده	پیشنهاد اصلاح برخی مفاد قانون مدنی و قانون حمایت خانواده با رویکرد پایدارسازی نهاد خانواده
	حمایت از اشتغال در راستای حفظ خانواده	بازنگری ضوابط اشتغال و مناسب‌سازی محیط اشتغال بانوان در مواردی نظیر ساعت کار نوع مشاغل و توجه به اقتضائات دوران بارداری و شیردهی
انتقال پیام عملی الگوی زن ایرانی به غرب و عدم تسلیم در برابر فرهنگ غربی	به چالش کشیدن الگوی زن غربی	پژوهش‌های نظری و کاربردی مرتبط و نقد گفتمان‌های غربی و گفتمان‌های غلط سستی
	مطالبه از غرب در موضوع زن	مطالبه اصلاح روندهای تبعیض‌آمیز و انحرافی علیه بانوان در دنیا به‌ویژه کشورهای نظام سلطه و پیروان آن‌ها در رسانه‌ها به‌ویژه رسانه‌های جمعی
	معرفی الگوی زن ایرانی به جهان	حمایت از حضور آنان در میدان‌های کنشگری ملی و بین‌المللی / حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی و رسانه‌ای برای ارائه تصویر الگوی زن انقلاب اسلامی با معرفی چهره واقعی از وضعیت پیشرفت زن ایرانی به جامعه جهانی

مجموع مضامین سازمان دهنده به‌دست‌آمده، موارد زیر است:

الف) بسترسازی رشد بانوان در تمام عرصه‌ها

- بسترسازی رشد بانوان در تمام عرصه‌های اجتماعی؛
- گسترش عدالت در تمام عرصه‌های حضور بانوان؛
- توانمندسازی در تمام عرصه‌ها در مسیر دستیابی به الگوهای موفق؛
- حمایت از مشارکت اجتماعی در تمام عرصه‌ها؛
- حمایت از رشد اجتماعی در بستر خانواده؛
- انتقال پیام عملی الگوی زن ایرانی به غرب و عدم تسلیم در برابر فرهنگ غربی.

یکی از مهم‌ترین معیارها جهت سنجش درجه توسعه‌یافتگی یک کشور میزان اهمیت و اعتباری است که زنان در آن کشور دارا می‌باشند. هر چه حضور زنان در اجتماع، فعال‌تر و مؤثرتر باشد کشور پیشرفته‌تر و توسعه‌یافته‌تر خواهد شد. لیکن میزان نقش و مشارکت زنان در جامعه به‌ویژه در زمینه‌های، اجتماعی و فرهنگی و

اشغال تا حد زیادی وابسته به برخورد و نگرش آن جامعه نسبت به زن می‌باشد. (محمدی دوست و همکاران، ۱۳۹۵) با توجه به ضرورت حضور و مشارکت حقیقی زنان در این عرصه‌ها، برای تحقق جامعه مدنی، رشد و بالندگی جامعه بانوان کشور و نیز تسریع فرآیند توسعه و محقق شدن عدالت اجتماعی چنانچه به زن به‌عنوان نیروی فعال و سازنده نگریسته شود قطعاً تأثیر بسیاری در روند توسعه، پیشرفت و افزایش کمی و کیفی نیروی انسانی آن جامعه خواهد داشت. ایجاد بسترسازی رشد بانوان یکی از وظایف اساسی نهادهای مختلف در کشور است که در سند تحول دولت، به ابعاد مختلف آن اعم از فرهنگی، رسانه‌ای، ورزشی و علمی توجه شده است.

اقدامات پیش‌بینی شده در این مسیر از طریق برگزاری رویدادهای ملی و بین‌المللی و تولید محصولات فرهنگ‌ساز با اولویت بازی‌های دیجیتال، پویانمایی واقعیت گسترده مستند، فیلم داستانی و توسعه پارک‌های آموزشی کودکان و نوجوانان و همکاری سازمان صداوسیما، سازمان تبلیغات اسلامی شهرداری‌ها و سایر نهادهای فرهنگی تبلیغی و رسانه‌ای، برگزاری رویدادهای محلی و منطقه‌ای، حمایت از راه‌اندازی دوره‌های تحصیلات تکمیلی و توسعه مراکز تخصصی و مطالعات مرتبط با نیازهای بانوان و خانواده‌نشریات تخصصی، تدوین محتوای مناسب اصلاح کتب درسی و به‌کارگیری ابزارهای نوین آموزشی، حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی و رسانه‌ای برای معرفی عرصه‌های مزیت‌دار حضور بانوان نظیر آموزش، تربیت مشاوره، سلامت محیط‌زیست، معماری هنر، ادبیات، صنایع فرهنگی و ورزش متناسب با ویژگی‌های بانوان، طراحی برنامه‌ها و سازوکارهای لازم برای استعدادیابی بانوان پیش‌تاز در عرصه‌های مختلف همسو با رویکرد هویت‌سازی مبتنی بر شاخص‌های تربیتی الگوی سوم، نظارت دقیق بر حسن اجرای قوانین مرتبط، رسیدگی فوری و دقیق به گزارش‌های مردمی ارسالی

به درگاه گزارش‌دهی مردمی در خصوص مطالبات زنان، در تمام عرصه‌ها صورت می‌گیرد.

ب) گسترش عدالت و ایجاد فرصت برابر در تمام عرصه‌های حضور بانوان

حقیقت این است که زن و مرد از نظر حقوق اجتماعی و استعداد، لیاقت یکسانی دارند و باید به یک اندازه بهره‌مند گردند. در طول تاریخ واقعیت جایگاه زنان با حقیقت آن فاصله بسیاری داشته و همین موضوع باعث شده است که زنان تا به امروز نتوانند در جایگاه واقعی خود در جامعه ظاهر شوند. زنان و دختران باید این باور را محقق سازند که اثرگذار هستند و شایستگی لازم را دارند. در سخنان رهبر انقلاب نیز بر این امر بسیار تأکید شده که زنان و مردان در کسب درجات مختلف فارغ از جنسیت می‌توانند رشد کنند. بالأخص زنانی که بنا به دلایل مختلف در جامعه دچار آسیب و عقب‌ماندگی هستند، در این عرصه بیش از سایرین باید مورد توجه قرار گیرند.

در بررسی مبحث سوم سند، اولویت بانوان تحت پوشش نهادهای حمایتی با همکاری کمیته امداد امام خمینی، سازمان بهزیستی و سایر نهادهای حمایتی، اولویت‌دهی به بانوان به‌ویژه اقشار خاص و زنان سرپرست خانوار، ایجاد و گسترش عادلانه امکانات ورزشی تفریحی فرهنگی و هنری برای بانوان، تقویت، گسترش و به‌روزرسانی شیوه‌های خلاقانه نشاط بانوان نظیر برگزاری سفرهای طبیعت‌گردی به‌عنوان بخشی از اقدامات در جهت بهبود شرایط بانوان مطرح شده که نشان می‌دهد رفع تبعیض در برخورداری از امکانات و توجه به اقشار دارای آسیب که به‌طور معمول از سایر افراد، دسترسی کمتری به امکانات دارند، مورد توجه قرار گرفته است.

ج) توانمندسازی در تمام عرصه‌ها در مسیر دستیابی به الگوهای موفق

توانمندی زنان فرآیندی پویاست که شامل فعالیت‌های هدفمند آنان برای تغییر ساختارها و ایدئولوژی‌هایی است که آنان را در موقعیت فرودستی نگاه می‌دارد. این فعالیت‌ها به زنان، قدرت عملکرد بیشتر، استقلال و اعتمادبه‌نفس می‌دهد و تصویر آنان را در جامعه و آن‌طور که خودشان تصور می‌کنند، بهبود می‌بخشد. (آگبومه^۱، ۲۰۰۱).

توانمند ساختن زنان به معنی ارتقا خودباروری و خوداتکایی زنان و حضور فعال و مستمر زنان در اجتماعی و اجرای برنامه توسعه است. برای رسیدن به این هدف پنج مرحله می‌توان در نظر گرفت:

احساس ارزش داشتن، حق مالکیت و تصمیم‌گیری، حق دسترسی به فرصت‌ها و منابع، حق کنترل زندگی خود در داخل و بیرون از خانه و قدرت تأثیرگذاری بر تغییرات اجتماعی برای ساختن یک نظام عادلانه رفاه. عوامل دیگری چون دسترسی بیشتر به تحصیلات و منابع مادی، بهبود وضعیت سلامت (به‌ویژه برای مادران)، برخورداری از حق مالکیت قانونی، رفع تبعیض در بازار کار و مهم‌تر از همه حذف کلیشه‌های سنتی می‌تواند نقش بسیار مهم در توانمند ساختن زنان ایفا کند. (شیروانی، ۱۳۹۵)

طبق دیدگاه تئورسین‌های پیشگام در توانمندسازی، این نظریه پنج مرحله از ایجاد برابری بین مردان و زنان را در بردارد و معیارهای آن عبارت از رفاه، دسترسی به منابع، آگاهی، مشارکت و کنترل می‌باشد و بدون شک عوامل اقتصادی در توانمندی زنان بسیار مؤثر است و یک زن توانمند می‌تواند با جرات‌مندی و اعتماد به نفس وارد بازار کار شود و حتی خود کارآفرین باشد.

1. Ugbokeh.

در میان پروسه دستیابی به توانمندی، مسأله‌ی کارآفرینی زنان سرپرست خانواده بسیار مهم است. (چرمچیان لنگرودی، ۱۳۹۵) زمانی می‌توان گفت افراد توانمند شده‌اند که همه اقشار در سرنوشت خود مشارکت فعال داشته باشند. اینکه اعتقاد داشته باشند می‌توانند به بهترین شکل ممکن با مسائل خود مواجه شوند و آنان را حل و فصل کنند. (ازکیا، ۱۳۸۴)

برای رسیدن به غایت توانمندی زنان با مفهوم توانمندسازی مواجه خواهیم شد. توانمندسازی همان دستیابی بیشتر زنان به منابع و کنترل هرچه بیشتر بر زندگی خویش است. این همان استقلال و اعتماد به نفس در زندگی است که موجب پیدایش عزت نفس می‌شود؛ یا به عبارتی موجب می‌شود زنان تصویر بهتری از خود درک کنند. به معنای علمی‌تر توانمندساختن زنان فرآیندی است که در آن قدرت تصمیم‌گیری را در فرد ایجاد می‌کنیم و اجازه می‌دهیم تا به فرصت‌های ارزشمند دست پیدا کند. از سوی دیگر بین حقوق و تکالیف وی تعادل برقرار می‌کنیم. نکته‌ی مهم در تحقق این هدف حذف کلیشه‌های مبتنی بر جنسیت و مردسالارانه است. (شیروانی، ۱۳۹۵)

در مبحث سوم، توانمندسازی بانوان در عرصه‌های فرهنگی، مذهبی، حقوقی، روانی و سلامت جسمانی همراه با تأمین امنیت اجتماعی و نیز شناخت الگوهای موفق اجتماعی با رویکرد حفظ ارزش و کرامت زنان و کیان خانواده پیش‌بینی شده است. بر طبق اقدامات پیش‌بینی شده در سند، مهارت‌افزایی دختران و بانوان در حوزه‌های خود فعال‌سازی و خودارزیابی و افزایش شناخت نسبت به خود و اعتماد به نفس و تکیه بر توانایی‌ها، اجرای برنامه‌های آموزشی اطلاع‌رسانی و سنجش شاخص‌های سلامت جسمی و روانی بانوان، تسهیل سازوکارهای عرضه خدمات بیمه‌ای مشاوره‌ای و مددکاری اجتماعی در حوزه بانوان، اجرایی‌سازی بیمه تأمین

اجتماعی زنان خانه‌دار، الگوسازی از زنان موفق فعال در گفتمان الگوی سوم، الگوسازی و شخصیت‌سازی از دختران پیش‌تاز مبتنی بر شاخص‌های تربیتی الگوی سوم، شکل‌دهی زنجیره‌های خلق شخصیت در صنایع فرهنگی، برنامه‌های توسعه اشتغال‌های خانگی و خانوادگی، جهت‌دهی حمایت و تسهیل فعالیت‌های مردمی فعال در حوزه توانمندسازی بانوان با اولویت مساجد و هیأت‌های مذهبی با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی و شهرداری‌ها، تدوین محتواهای مناسب و آموزش بانوان برای آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های قانونی موجود در موضوع حمایت از بانوان در چارچوب گفتمان الگوی سوم حضور بانوان و تحکیم نهاد خانواده به‌عنوان راه‌حل ارتقا جایگاه زنان بیان شده است.

د) حمایت از مشارکت اجتماعی در تمام عرصه‌ها

مشارکت اجتماعی را می‌توان فرایند سازمان‌یافته‌ای تعریف کرد که افراد جامعه به‌صورت آگاهانه، داوطلبانه و جمعی با در نظر گرفتن هدف‌های معین و مشخص که موجب سهیم شدن در منابع قدرت می‌شود، در آن شرکت می‌کنند. (سفیری و صادقی: ۱۳۸۸) مشارکت فعال زنان، در تکاپوی جامعه، مسأله‌ای است که از دیرباز با موانع و مشکلات فراوانی روبه‌رو بوده است. به‌طوری که این موانع در قالب‌های مختلف نمود پیدا کرده است و از زنان، موجودی ثانوی‌ای ساخته است و از تکاپوی اجتماع به زاویه و کنج خانه‌ها محبوس ساخته تا روزگار زنان به خاطر دور ماندن و جدا شدن از فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، دچار تغییر گردد؛ اصالت بخشیدن به زن در مقامی که باید باشد و به‌عنوان یک عضو اصلی از جامعه امری بدیهی است؛ چرا که زن نقش بزرگی در اجتماع دارد و مظهر تحقق بخشیدن به آرمان بشر است. موانع و مشکلات بر سر راه مشارکت زنان در فعالیت‌های جامعه، دارای ابعاد و جنبه‌های متعددی است. به‌طوری که بعضی از این موانع در تمامی جوامع و شرایط

متفاوت فرهنگی، دارای ساختار مشابهی است و بعضی دیگر با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقلیمی متفاوت، دارای بافتی گوناگون می‌باشند. مطابق اقدامات مطرح شده در سند، برگزاری برنامه‌های تعاملی مسئولان مرتبط با اقشار مختلف زنان با رویکرد شناسایی و ارائه راه حل برای مسائل بانوان، کمک به شکل‌دهی و توسعه شبکه‌های مردمی و حلقه‌های میانی پیشران زنان در عرصه‌های مزیت‌دار، ایجاد نظام رصد و دیده‌بانی و تدوین اطلس ملی وضعیت بانوان و خانواده، بازتعریف مأموریت و ساختار معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری به‌عنوان یک نهاد فرابخشی تسهیل‌گر، بازمهندسی الگوی تقسیم‌کار ملی و وظایف واحدهای مرتبط با حوزه بانوان در سطح دستگاه‌های دولتی، تقویت سازوکارهای هماهنگی و هم‌افزایی مشاوران بانوان در سطوح مختلف پیش بینی شده است.

ه) حمایت از رشد اجتماعی در بستر خانواده

بعضی از موانع موجود بر سر راه مشارکت زنان در تکاپوی اجتماع، نشأت گرفته از وظایف ویژه است که بالطبع به زنان محول گردیده است؛ مانند زایمان، شیر دادن و... از این رو به لحاظ اینکه طبعاً این گونه وظایف از عهده مردان خارج است، زنان دچار مسائل و محدودیت گردیده‌اند؛ به طوری که وقتی یک زن در طول دوران خانه‌داری، بنا به علاقه و نقش وی در تولید نسل، مبادرت به داشتن چند فرزند می‌ورزد و بالطبع برای هر زایمان بخواهد به مسائل و وظایف پیرامون آن مانند شیر دادن، تربیت و... بپردازد، عملاً هیچ‌گونه فرصت و وقت باقی مانده‌ای نخواهد داشت تا به امور دیگر مانند شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و کسب دانش و معرفت بپردازد؛ بنابراین، ایجاد بستر اجتماعی مناسب برای رشد زنانی که علاوه بر این وظیفه خطیر، علاقه‌مند به فعالیت در سایر حوزه‌ها نیز هستند، وظیفه‌ای مهم بر عهده نهادهای مختلف جامعه است.

در مبحث بانوان سند، اقداماتی نظیر پیشنهاد اصلاح برخی مفاد قانون مدنی و قانون حمایت خانواده با رویکرد پایدارسازی نهاد خانواده، بازنگری ضوابط اشتغال و مناسب‌سازی محیط اشتغال بانوان در مواردی نظیر ساعت کار نوع مشاغل و توجه به اقتضائات دوران بارداری و شیردهی پیش‌بینی شده است.

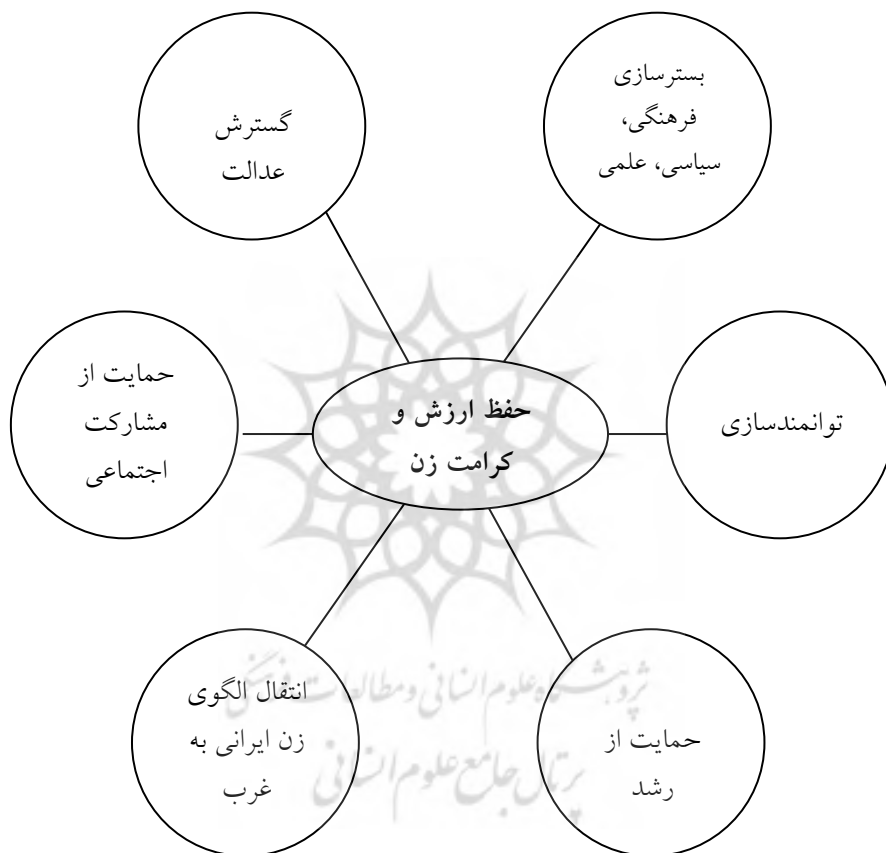
ی) انتقال پیام عملی الگوی زن ایرانی به غرب و عدم تسلیم در برابر فرهنگ غربی

یکی از مهم‌ترین مسائل پیش روی بانوان در کشورهای اسلامی، غلبه مثبت‌نگری به الگوی زن غربی و تلاش برای دستیابی به آن است. در حالی که وضعیت کشورهای غربی به استناد آمار و منابع علمی همان کشورها، نشان می‌دهد ایجاد برابری و برخورداری زنان از حقوقی مساوی با مردان تنها در حد شعار باقی مانده و زنانی که در عرصه اجتماعی فعالیت دارند، بیش از زنان کشورهای اسلامی در معرض تعرض و خشونت قرار می‌گیرند. از این‌رو بخشی از شاخص‌سازی حوزه زنان در ایران، از مسیر نقد الگوی فعلی زنان در غرب، ایجاد فضای مطالبه حقوق زنان از غرب و معرفی الگوی زن ایرانی که توأمان اجتماع و منزل را هدایت می‌کند، عبور می‌کند.

در مبحث بانوان سند تحول دولت، اقداماتی نظیر پژوهش‌های نظری و کاربردی مرتبط و نقد گفتمان‌های غربی و گفتمان‌های غلط سنتی، مطالبه اصلاح روندهای تبعیض‌آمیز و انحرافی علیه بانوان در دنیا به‌ویژه کشورهای نظام سلطه و پیروان آن‌ها در رسانه‌ها به‌ویژه رسانه‌های جمعی، حمایت از حضور زنان در میدان‌های کنشگری ملی و بین‌المللی و حمایت از تولید و نشر محصولات فرهنگی و رسانه‌ای برای ارائه تصویر الگوی زن انقلاب اسلامی با معرفی چهره واقعی از وضعیت پیشرفت زن ایرانی به جامعه جهانی پیش‌بینی شده است.

نتیجه‌گیری

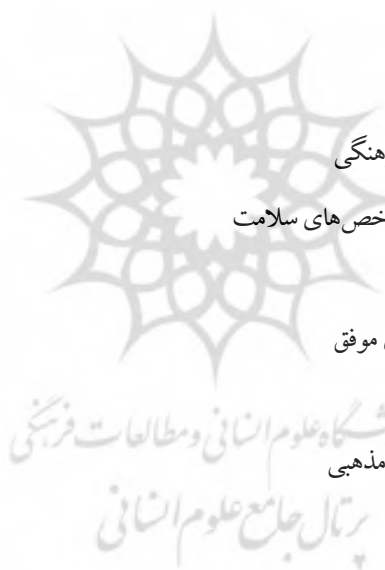
مطابق با نتایج بررسی مبحث سوم سند تحول دولت، شبکه مضامین به‌دست‌آمده در حوزه بانوان در نمودار زیر آمده است:

نمودار ۲- شبکه مضامین

بر اساس این نمودار، مضامین پایه عبارت‌اند از:

- بسترسازی فرهنگی
- بسترسازی آموزشی و علمی
- بسترسازی حضور اجتماعی
- بسترسازی رسانه‌ای و فرهنگی
- بسترسازی رشد اجتماعی
- بسترسازی قانونی
- بسترسازی مذهبی و فرهنگی
- ایجاد فرصت‌های برابر
- حمایت از اقشار آسیب‌پذیر
- افزایش خدمات اجتماعی و فرهنگی
- ارتقا توانمندی روانی / ارتقا شاخص‌های سلامت
- تأمین امنیت اجتماعی
- معرفی و ترویج الگوهای موفق
- توانمندسازی اقتصادی
- توانمندسازی فرهنگی و مذهبی
- توانمندسازی حقوقی
- بهبود و افزایش مشارکت اجتماعی
- تغییر ساختار مشارکت بانوان
- حمایت از خانواده
- حمایت از اشتغال در راستای حفظ خانواده
- به چالش کشیدن الگوی زن غربی
- مطالبه از غرب در موضوع زن

• معرفی الگوی زن ایرانی به جهان

همچنین مضامین سازمان‌دهنده به‌دست‌آمده عبارت‌اند از:

- بسترسازی رشد بانوان در تمام عرصه‌های اجتماعی؛
  - گسترش عدالت در تمام عرصه‌های حضور بانوان؛
  - توانمندسازی در تمام عرصه‌ها در مسیر دستیابی به الگوهای موفق؛
  - حمایت از مشارکت اجتماعی در تمام عرصه‌ها؛
  - حمایت از رشد اجتماعی در بستر خانواده؛
  - انتقال پیام عملی الگوی زن ایرانی به غرب و عدم تسلیم در برابر فرهنگ غربی.
- شش مضمون سازمان‌دهنده در راستای مضمون فراگیر «حفظ ارزش و کرامت زن مسلمان ایرانی» قرار می‌گیرند. هدف‌گذاری سند در راستای ارتقا جایگاه اجتماعی زنان از مسیر بسترسازی مناسب، گسترش عدالت در مسیر بهبود اوضاع زنان، حمایت از مشارکت اجتماعی و توانمندسازی با اهمیت حفظ حریم خانواده به‌عنوان بهبود مسیر زندگی زنان در کنار معرفی زن مسلمان ایرانی به‌عنوان الگوی موفق به جهان، در واقع حفظ ارزشمندی و کرامت زنان است تا بتوانند با کاهش آسیب‌ها و بهبود نقاط قوت، مسیر پیشرفت و کمال را به سمت سعادت دنیوی و اخروی پیمایند.
- بر اساس آنچه از سخنان رهبری نیز احصا شده است، بحث مقابله با الگوی زن غربی، مطالبه از غرب برای حقوق زنان، انتقال الگوی زن مسلمان ایرانی به جهان، کسب علم و آگاهی در رسته‌های مختلف، ترویج رشد معنوی و اخلاقی زنان، نقش مؤثر در مسئولیت‌های اجتماع، تأمین پشتوانه قانونی برای حضور زنان همراه با حفظ کیان خانواده، اصلاح قوانین اجتماعی برای حفظ عدالت و تعادل میان حقوق زنان و مردان و معرفی الگوهای موجود به جامعه در سند دیده شده است.

بررسی کلمات بکار رفته در سند نیز نتایج جالبی به همراه دارد:

جدول ۶- بررسی تکرار کلمات در مبحث سوم سن

دسته‌بندی	کلمات	تعداد تکرار	دسته‌بندی	کلمات	تعداد تکرار
اجتماعی و حقوق	اجتماعی	۱۷	زنان	زنان	۲۷
	حقوق	۱۲		بانوان	۲۵
	مسائل	۷		دختران	۲
	قوانین	۳	رسانه و فرهنگ	رسانه‌های	۲۰
	اصلاح	۵		فرهنگی	۳۳
	مسئولیت‌ها	۲		صداوسیما	۹
بهریستی و حمایت‌های اجتماعی	بهریستی	۸		تولید	۱۴
	کمیته امداد	۲		نشر	۳
	سازمان‌های	۶		حمایت	۱۸
	حمایتی		توانمندسازی	۷	
	سکوی پانفرم	۱	کمک	۳	
	بیمه	۲	برنامه	۱۶	
	مددکاری	۱	سازوکارها	۴	
اجتماعی	الگوسازی		۳		
مسائل و آسیب‌ها	آسیب	۱۰	مراکز تخصصی	(غیرمستقیم)	
	مشکلات	۲	آموزش	۱۱	
	نارضایتی	۲	تحصیلات تکمیلی	۱	
برنامه‌ها و استراتژی‌ها	برنامه‌های	۷	آموزش و تحصیل	۳	
	استراتژی	۱	دوره‌های آموزشی		
			محتوای آموزشی	(غیرمستقیم)	

رویکرد عمومی سند با توجه به تعداد تکرار کلمات کلیدی نشان می‌دهد که حمایت و توانمندسازی زنان و ابعاد اجتماعی و حقوقی اعم از توانمندسازی و بسترسازی در اقدامات مختلف در نظر گرفته شده، اهمیت فراوانی دارد. همچنین رویکرد توسعه‌ای و فرهنگی بر ماهیت سند غلبه دارد و مسأله آموزش، بهزیستی و مسائل حمایتی نیز مورد توجه قرار گرفته است. عمده اقدامات در نظر گرفته شده رویکرد کلان داشته و نیازمند اسناد پیوست در شفاف‌سازی جزئیات؛ مسیری است که می‌تواند منجر به عملیاتی شدن راهبردها گردد.

پیشنهادها

در حال حاضر در ایران، در زمینه مناسبات جنسیتی و جایگاه زن و مرد در خانواده و جامعه با چندگانگی نظام ارزشی سستی - دینی و غربی - مدرن روبرو هستیم که منجر به نوعی آشفتگی گفتمانی شده است. سیاست‌های حوزه زنان به سبب قرارگیری در دوگانه‌ها هنوز به انسجام گفتمانی منجر نشده و به نظر می‌رسد پیش‌بینی موارد فعلی در سند تنها بخشی از نیازهای جامعه را تحت پوشش قرار داده است. با توجه به شبکه مضامین و بررسی کلمات کلیدی پرتکرار سند، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- تدوین اسناد پیوست به منظور آشکار کردن جزئیات مدنظر سند و کاهش انحراف برنامه‌ریزی اجرایی در نهادهای پایین دستی؛
- توجه به موقعیت‌های نقشی زنان در موقعیت‌های اجتماعی و ایجاد زمینه‌های مساعدت بهبود رشد اجتماعی؛
- توجه به آسیب‌های موجود حوزه زنان بالأخص در حوزه فرهنگی؛
- تدوین مسیرهای رشد اجتماعی زنان به منظور دستیابی به موقعیت‌های برتر اجتماعی و سیاسی؛
- توجه به موقعیت‌های موجود تبعیض آمیز که منجر به عقب‌ماندگی زنان نسبت به مردان می‌گردد.

فهرست منابع

۱. ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: نشر کیهان.
۲. ایمان، محمدتقی. (۱۳۹۴)، *روش‌شناسی تحقیقات کیفی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳. باقری، شهلا. (۱۳۹۴)، «ظرفیت تمدن‌سازی گفتمان انقلاب اسلامی، مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، *فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، سال سوم، شماره پنجم.
۴. برزگر، خدیجه. (۱۳۹۷)، «مطالعه موردی قوه مقننه (ارزیابی انتقادی قوانین مصوب حوزه زن و خانواده مبتنی بر سیاست‌های برنامه‌ای)»، *رساله دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده زن و خانواده*، رشته مطالعات زنان.
۵. چرمچیان لنگرودی، مهدی. (۱۳۹۵)، «نقش سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی زنان مرکبات کار شهرستان ساری»، *فصلنامه علمی پژوهشی زن و خانواده*، سال هفتم، شماره یکم.
۶. حسینی، فضا سادات؛ آزاد ارمکی، تقی؛ بهار، مهری؛ آذری، هاجر. (۱۴۰۰)، «تحولات معنایی خانواده در اسناد بالادستی صادره از جانب رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران»، *فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، شماره ۹.
۷. سفیری، خدیجه؛ مریم صادقی. (۱۳۸۸)، «مشارکت اجتماعی دانشجویان دختر دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال ۲۰ شماره پیاپی ۳۴، شماره ۲، تابستان.

۸. شیروانی، صفدر. (۱۳۹۵)، «بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر توانمندسازی زنان سرپرست خانواده کمیته امداد امام خمینی (ره) داراب»، *پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی*، واحد جهرم.
۹. صادقی فسائی، سهیلا؛ عرفان منش، ایمان. (۱۳۹۲)، «تحلیل جامعه‌شناختی تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی و ضرورت تدوین الگوی ایرانی اسلامی»، *زن در فرهنگ و هنر*، ۵(۱).
۱۰. صادقی فسائی، سهیلا؛ کلهر، سمیرا. (۱۳۸۷)، مطالعه ابعاد جنسیتی برنامه‌های سوم و چهارم توسعه و بررسی میزان تحقق اهداف جنسیتی در برنامه سوم توسعه، تهران: دانشگاه تهران.
۱۱. عبداللهی، محمد. (۱۳۸۷)، *زنان در عرصه عمومی*، تهران: جامعه‌شناسان.
۱۲. علاسوند، فریبا. (۱۳۹۰)، *اندیشه‌های راهبردی زن و خانواده*، «تعامل دولت و خانواده»، [بی‌جا]: [بی‌نا].
۱۳. علویون، محمدرضا. (۱۳۸۱)، *کار زنان در حقوق ایران و حقوق بین‌المللی کار*، تهران: مطالعات و روشنگران زنان.
۱۴. فلیک، اووه. (۱۳۹۴)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه: هادی جلیلی، چ ۸، تهران: نشر نی.
۱۵. کرمی قهی، محمدتقی. (۱۳۹۱)، «برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی»، *تحلیل گفتمان سه برنامه توسعه با رویکردی به مسائل زنان و خانواده*، شماره ۱۳، زمستان.
۱۶. محمدپور، احمد. (۱۳۹۲)، *روش تحقیق کیفی ضد روش*، چ ۱، تهران: جامعه‌شناسان.
۱۷. محمدی دوست، سلیمان؛ زعیمی، حمیده؛ محمدی دوست، اسکندر. (۱۳۹۵)، «بررسی نقش و جایگاه زنان در توسعه پایدار»، *همایش ملی توسعه پایدار*.